

Gondolatok Yuval Noah Harari: Homo Deus¹ koncepciójáról²

Platz Petra
Széchenyi István Egyetem, Győr

1. A szerző és a kontextus

A 2014-ben megjelent *Sapiens. Az emberiség rövid története* című mű szerves folytatása a *Homo Deus. A holnap rövid története* című könyv. Az első kötet az ember megjelenésétől kezdve napjainkig ad áttekintést az emberiség szerveződésének folyamatáról. A két történet a jelenben ér össze. A *Homo Deus* a *Sapiens* végével, egy jelenelemzéssel kezdődik. Az első, *Az ember új projektjei* című fejezetben, amely alapján előrevetíti a következő időszakban várható világrendet, mely napjaink szokásaiban és életstílusában gyökerezik. A *Homo Deus* három nagy részre és tíz fejezetre tagolódik. Az első rész azt írja le hogyan ismerte meg az emberiség a világot, a második, hogy a világról alkotott képét hogyan értelmezte. A harmadik fejezet foglalkozik a jövő koncepcióival a tudomány és a technológia fejlődésével és egymáshoz való viszonyával, a tudattal és az intelligenciával, valamint a dataizmussal.

A szerző, Yuval Noah Harari a Jeruzsálemi Héber Egyetem Történettudományi Intézetének oktatója. Kutatói identitása az olvasottak alapján határozottan csakis „történész” lehet, hiszen kiváló érzéssel és könnyedséggel kezeli az évszázadokon átívelő folyamatokat teljes összetettségükben. Harari professzor egymás mellett viszi a tudománnyal, a technikával, a biológiával, a történelemtudománnyal, a politikával a gazdálkodás – és társadalomtudományokkal kapcsolatos meglátásait. Íróként úgy vázol fel jelenségeket mint általános területeket vagy épp konkrét helyzeteket, mint egy festő, aki színek kavalkádját jeleníti meg a vásznon, olyan egységben, hogy a kép nézője csak ámulattal csodálja és értelmezi az összhatást. A *Homo Deus* a jövőre vonatkozóan szinte teljes mértékben átfogó képet kínál; egy kompakt, különböző dimenziókba integrált, tényekkel és trendekkel több oldalról megtámogatott prófécíát. Ehhez a koncepcióhoz, azonban, annak „kereksége” miatt nagyon nehéz hozzátenni, vagy épp kritikával megnyilatkozni róla. Az egész elméletet alkotó, egymástól egyébként távol álló részterületek szervesen egymáshoz vannak illesztve a modellben, szinte tökéletesen szervezeten. Így, itt és most a könyvben foglaltakra vonatkozó bármely visszajelzés óvatos gondolatébresztés lehet csupán, hiszen a felvázolt teljes elméletre vonatkozó elemzéshez egy hasonló terjedelmű könyv szükségeltetne. A cikk szerzője elfogadja a könyvben bemutatott „Homo Deus központú világképet” és arra tesz kísérletet gazdálkodástudományi és marketing aspektusból olyan rész kérdéseket tegyen fel, amelyekre a könyv plasztikusan nem tér ki.

2. Múlt, jelen és jövő – a prófécíák értelmezése

Harari professzor szerint a homo sapiens, vagy utódja, a homo deus számára várható perspektívák egy következő rendszerben kezdenek kirajzolódni, amely egy szemléletváltással veszi kezdetét. Fukuyama (2014) *A történelem vége és az utolsó emberben* foglalt gondolatát, hogy az emberiség ideológiai fejlődésének végpontjához vezet a liberális demokrácia, részben magában foglalja, részben túlmutat rajta, hiszen a *Homo Deus* kicsengése szerint a liberális demokrácia ad táptalajt annak a folyamatnak, amely a homo

¹ Yuval Noah Harari 2017. *Homo deus. A holnap rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.

² A tanulmány a következő projekt támogatásával készült:

EFOP-3.6.1-16-2016-00017: Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése, mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen.

sapienst vezeti a homo deussá váláshoz vezető úton. A könyv szerzője szerint a liberális demokráciában valósíthatja meg önmagát a piac. Mivel a piacot is adatfeldolgozó rendszernek tekinti, így a hatékonyságát is a hozzáférhető és szabadon áramló információk feldolgozásában látja. Ennek a megállapítása a marketing szerepét jelenős mértékben átírja. A gazdaságban ugyanis a marketing az az információs puffer, amely a kereslet és a kínálat közötti információs hézagot tölti ki. A gazdaság a kereskedelmi cserében realizálódik, amelyhez két fél szükséges: az eladó és a vevő. A találkoztatásukat pedig az egymás kínálatáról és keresletéről szóló információk megszerzése és feldolgozása teszi lehetővé. A könyvben felvázolt scenárió értelmében a jövőben a feleknek lehetőségük lenne a teljes informáltság állapotába jutni, ami azt jelentené, hogy teljesülhetne a neoklasszikus gazdaságtan egyik axiómája, a tökéletes informáltság helyzete. Vajon a piac minden komponensében? Az algoritmusok a résztvevők által biztosíthatják a tökéletes informáltság állapotát. A kínálati oldalon álló szereplők egymásról és a keresletről is teljes körű információval rendelkezhetnek a rendszer által?

2.1. Történelmi nézőpontok

Harari történelmi kontextusba helyezi Huntington a civilizációk összecsapása gondolatkerét is. A holnap rövid történetében a civilizációk összecsapása úgy szerepel, mint egy szükségszerű fejezet a világrendben, amely ismét az egységesség felé viszi az emberiséget. A kultúrákon átívelő kultúra, amelynek minden kultúrákörben valamilyen mélységben és formában megtalálhatók a nyomai, az a konzumerizmus. Talán ez az a közös sík, amelyet minden civilizáció beenged vagy kifejleszti egy sajátos változatát, ahol a központ ugyanaz marad: a fogyasztás. Így szükségszerűen a fogyasztói szerep erősödik: mivel a különböző élethelyzetek egyre szélesebb spektrumán elérhetőek a szolgáltatások, így az igénybevevők szükségszerűen egyre intimebb mélységekben kapcsolódnak be a gazdaságba résztvevőként. A szolgáltatásmarketingből ismeretes Lovelock tipológia szerint a szolgáltatások irányulhatnak az egyén tárgyaira vagy az egyénre saját magára. A holnap rövid történetében foglaltak értelmében számíthatunk arra, hogy a szolgáltatások ennél is mélyebbre mennek: nemcsak a legtöbb társadalmi identitása tekintetében az egyén egzisztenciáját, a külsejét, a testét vagy a pszichéjét, hanem egész esszenciáját áthatja idővel fogyasztói mivolta. Így operatíván a szolgáltatások által módosul a homo sapiens. A jövőben ezért a szolgáltatásmarketing és a fogyasztói magatartás területei új jelentéstartalommal tölthetnek meg. A szolgáltatásmarketing esetében a szolgáltatás előállításához szükséges új know-how szükséges, mind technológiai, mind humán vonatkozásban, hiszen át kell hidalni a technológiai haladás által generált növekvő kompetencia aszimmetriát.

2.2. A modern adatfeldolgozási szemlélet

A könyv utolsó része a dataizmusról szól. A dataizmus rendszerében az emberek lemondanak kezdetben a magánszférájukról, majd a döntéseikről azért, hogy lehetővé tegyék az információ szabadságát. Az információ szabadsága birtokos szerkezetként szerepel, mivel az író is kihangsúlyozza, hogy a dataizmust vallók nézetei szerint az információ joga, hogy szabadon áramolhasson. A világ értelme ebben a kontextusban úgy definiált, mint adatfeldolgozás – ennek alárendelt a lét is. Az adatfeldolgozáshoz pedig adatok szükségesek. Ezért szükségszerű, hogy az információ korlátlanul hozzáférhető legyen a megosztások által. Az egyén szuverenitásának háttérbe szorításáért cserébe az egyén jobb megoldásokhoz és egy élhetőbb rendszerhez jut. Vagyis míg a deocentrikus világnézet Istenben látta a gondviselőt, a homocentrikus világnézet az egyénben önmagában látta saját gondviselőjét. A liberális kapitalizmus is azt ígéri a résztvevőinek, hogy az egyéni, saját döntései által elérhető, lehető legboldogabb életet élhetik. A jövőben, a datacentrikus korban pedig az információban és az algoritmusok által feldolgozott információtól várható az egyén számára kedvező döntések.

Vagyis ebben a rendszerben is csak a gondviselő megtestesülése változott: a dataizmust is azért tartjuk kedvezőnek, mert az információ megosztásával az egyén mentesül az adatfeldolgozás (gondolkodás) terhéől. A döntési jogosítvány delegálása pedig mentesíti az egyént a felelősségtől. Ezzel Erich Fromm fogalmával élve, a valamitől való legnagyobb szabadságot érheti el garantált kényelemben és jólétben. A kérdés az, hogy ez miként befolyásolja a valamire való szabadságot: az alkotó szabadságot, a kreativitást, az önmegvalósítást.

Az algoritmusok és a mesterséges intelligencia kezébe azért ad az ember jövőt és hatalmat, hogy helyettünk az életünkre vonatkozóan jó döntéseket hozzon. Mit értünk azonban „jó” döntésen? A könyv szerzőjének olvasatában leginkább azt, hogy az egyén (valós, vagyis adott időszakot tekintve leggyakoribb) preferenciáihoz leginkább illeszkedő választás. A Homo Deusban foglaltak szerint az algoritmusok, amennyiben rendelkezésükre áll az információ, jobban fogják ismerni az egyént, mint ő saját magát, és az egyén valódi preferenciarendszeréhez igazítják az algoritmusok a döntési javaslatot.

A történelem példáját látva a szocializmus nem váltotta be az ígérését. Sem a liberális demokrácia, sőt, a kapitalizmus sem. A dataizmusban is bizonyára tartogat valamilyen, az alkalmazásáig előre nem látható váratlan tartalmat, amely miatt végül nem váltja be az ígérését: vagyis nem fog tökéletesen működni. Az információ szabad áramlásának biztosítása elvileg ellehetetleníti a manipulatív cselekményeket, amely az információ aszimmetria talaján gazdálkodik, és a hatalomszerzés vagy mások kizsákmányolása hajtja. A manipuláció Csepeli leírás szerint úgy működik, hogy az egyik fél a rendelkezésére álló többletinformáció segítségével olyan viselkedésre veszi rá a partnerét, amelyre a másik fél nem vállalkozna, ha minden releváns információ a birtokában lenne: vagyis az ügylet során szimmetrikus lenne az informáltság állapota. Amennyiben az információnak feltételezzük, hogy joga van a szabad áramláshoz, nem célszerű-e egyszerre az információ természetére vonatkozóan azt feltételezni, hogy mozgása, áramlása során néha koncentrálni fog. Ha az információnak mozognia kell, akkor elképzelhető, hogy ennek az áramlásnak is megismerhető a dinamikája – csakúgy, mintha algoritmus lenne. Az információ szabad áramlásának megvalósulása a marketing alapvető szerepét írja újra. Ennek szellemében a marketingkommunikáció spektruma egyetlen feladata köré központosul: ez pedig az információ szabad áramlásának asszisztenciája.

2.3. Kérdések

A Homo Deusban a kommunizmus és a központosítási rendszerek kritikájaként adatfeldolgozási szempontokat említ a szerző. Pontosán azt, hogy a nagy mennyiségű adat összegyűjtése és feldolgozása egyrészt lassítja, másrészt megnehezíti vagy ellehetetleníti az információkezelést és döntéshozást. Aztán pár oldallal később arról ír, hogy a következő generációnak kimondott igénye, hogy a tapasztalatait rögzítse és megossza, valamint engedélyezze az algoritmusok hozzáférését. Ennek a gyakorlatnak a módosulása a szerző meglátása szerint magában hordozza egy „digitális kommunizmus” létrejöttének lehetőségét. Ha minden egyes ember csak az online térbe tölti fel a tapasztalatait, egyébként másokkal más csatornán nem osztja meg, akkor lehet, hogy idővel az online rendszer tud elég gyors és szervezett lenni a feladathoz. Lassulni és bonyolódni fog a működése, amely késlelteti a jó döntések megtalálását. Ennek a szituációnak a kimenetele az információk „beragadása” és nem szándékos központosítása. Ennek következtében fejlődőképes algoritmusokra szükségszerűen szerveződnek. A szerveződés pedig – a könyvben foglaltak szerint is – ezidáig a homo sapiens kiváltsága volt. Egy olyan különleges képesség, amely a természet főlé emelte az embert. A cikk szerzője kételkedik abban, hogy lehetséges végtelen méretű és bonyolultságú rendszert létrehozni az algoritmusoknak ceteris paribus úgy, hogy megőrizze a rendszer eredeti céljait, funkcióit, minőségét, működését és méretgazdaságosságát.

3. Összegzés

A még a Föld színén jelen lévő homo sapiens evolúciósan determinált motivációja a maximális nyereség elérése minimális kockázatvállalás mellett. Ennek értelmében racionális választásnak tűnik az algoritmusok és a mesterséges intelligencia, mint a kényelem zálogjainak fejlesztése. Ez felveti azt a kérdést, hogy miként alakul a tudás és a tanulás sorsa a jövőbeli emberek életében. Amennyiben nincs szükség a tudás alkalmazására (mert az algoritmusok úgyis jól döntenek), átadására (mert mindenki személyesen fordulhat az algoritmusokhoz), bővítésére (mert az algoritmusok fejlesztik önmagukat), tárolására (mert az interneten minden elérhető), akkor vajon kihal-e a kíváncsiság, a tettekeszség hogy a helyüket más motivációk és készségek vegyék át? Továbbá a kiszámíthatóság is újabb kérdéseket vet fel. Például a mikroökonómiában ismeretes csökkenő határhaszon elvét az magyarázza, hogy a fogyasztók újdonságkeresők és előbb vagy utóbb ráunnak a jól bevált jószágokra is. Az innováció-kutatás klasszikusa, Drucker (1993) az innováció külső forrásainak a demográfiai változásokat, a hibákat és a váratlan eseményeket nevezi meg. Mindhárom faktor jelentősen módosul, például az élettartam kitolódásával a demográfiai kérdés, vagy az algoritmusoknak köszönhetően a prognózis szerint eltűnik. Így az új társadalmi rend várhatóan kívülről irányított lesz. Riesman (1968) a Magányos tömeg című könyvében a tömeg, mint jelenség dinamikájával és karakterizikájával foglalkozva arra a megállapításra jutott, hogy a hanyatló korba lépő tömegek – legyenek azok népek, nemzetek vagy kultúrák –, esetében dominál a kívülről való irányítás elfogadás. A kívülről irányítottság egyben azt is jelenti, hogy az új világrend várhatóan kívülről tervezetté válik, ami azt eredményezi, hogy a rendszeren belüli elemek sorsa determinálttá válik. A kérdés, hogy meddig lehet előre tervezni magának az új világrendnek az útját és ez a rendszerszintű tervezettség milyen áthatolhatatlan kasztokat alakít ki. Az egyén sorsának egyén által korlátozott megváltoztathatósága nem feltétlen jelent szegénységet vagy betegséget; a hangsúly az „üvegplafon” van.

4. Kritikai szemléletű értelmezés

A Homo Deus egyedi előnye – amelyet marketingesként unique selling proposition-ként említenénk –, hogy mega-makro perspektívából közelíti meg az emberiség helyzetét. Ebből a madártávlatból, totális kívülállóként nézve a rendszert ad egy komplex koncepciót arról, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk és hová tartunk. Ebből a perspektívából az egyéni életút azonban nem személyes, hanem generalizált: az egyén rendszerelemként jelenik meg az összképben. Ez a makro nézőpont az egyéni élet szempontjából annyira távoli, hogy bár a szerző helyenként érinti, milyen lehet megélni az új lehetséges rendszer egy lehetséges szeletét egy adott pozícióból, de a konkrét egyéni perspektívákra nem tér ki és nem feltételezi az egyes egyén teremtő, kreatív vagy szignifikáns változtatásra való képességeit. A világrend szempontjából nem tulajdonít jelentőséget az egyéni tudatnak, ahogy a pszichológia nevezi motivációnak, ahogy a társadalomtudományok nevezik szabad akaratnak vagy teremtő képzelőerőnek. Itt jegyzem meg azt is, hogy Hofstede munkásságának egyik első alapos elmélete az emberek vagy kultúrák közötti távolságok hatásáról szól. Azt mondja, hogy a proximitás – ahogy Hofstede nevezi – szinte egy másik valóságot teremt két fél között. Ez a proximitás érvényesülhet a kérdésfeltevések során a makro és a mikro dimenziók között. A két sík közötti átváltás nehézsége miatt külön odafigyelés kell a közös témák megfelelő átvezetéséhez, hogy megőrizzük helyes értelmezésüket mindkét dimenzióban. Amely tulajdonképp más-más megvilágításba helyeződhet a dimenzióváltás során.

A másik leküzdendő nehézség egy másik átváltásból adódik: a jelen és a jövő közötti átváltozásból. Harari professzor Hayek stílusához hasonlóan kiváló szakértelemmel és magabiztossággal azonosítja egy folyamat olyan sarokköveit és inflexiós pontjait, amelyek akár nem várt, az elmélethez nem illeszkedő minőségi változással járnak a gyakorlatra nézve.

Apró – szándékos vagy véletlen – változások módosíthatják további rendszerelemek alakulását, amelyek visszahatnak az összminőségre.

Irodalom

- Csepeli, G. 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Drucker P. F. 1993. *Innováció és vállalkozás elméletben és gyakorlatban*. Budapest: Park Kiadó.
- Fromm, E. 2002. (1941) *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Fukuyama, F. 1992. *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Hayek, F. 1991. *Út a szolgáshoz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Harari, Y. N. 2015. *Homo Deus. A holnap rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.
- Harari, Y. N. 2014. *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.
- Hofstede, G. 2001. *Culture's consequences*. London: SAGE Publishing.
- Huntington, S. P. 1996. *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Kiadó.
- Lovelock, C. H. 1991. *Services marketing*. London: Prentice Hall International.
- Riesman, A. 1968. *A magányos tömeg*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.